

KORTE MEDEDELING

Het *Ornithogalum nutans*-aggregaat in Nederland: meer dan één soort?

R. Haveman¹, I. de Ronde¹ & H. Duistermaat²

Key words

Ornithogalum nutans
Ornithogalum boucheanum
Ornithogalum ×vigeneri
Vogelmelk

Abstract – During the treatment of *Ornithogalum* L. for Nova Flora Neerlandica, doubts arose about the identity of the Dutch plants hitherto reported as *O. nutans* L. In this article, we address this problem and present a table with characteristics to distinguish *O. nutans* from *O. boucheanum* (Kunth) Asch., as well as their hybrid, *O. ×vigeneri* Ciferri & Giacomini.

Samenvatting – Bij de bewerking van *Ornithogalum* L. voor Nova Flora Neerlandica ontstond twijfel over de identiteit van de tot nu toe als *O. nutans* L. opgegeven planten in Nederland. In dit artikel gaan we hierop in en presenteren we een tabel met kenmerken om *O. nutans* te kunnen onderscheiden van *O. boucheanum* (Kunth) Asch. en hun hybride, *O. ×vigeneri* Ciferri & Giacomini.

Publicatiedatum – 11 februari 2025

INLEIDING

Ornithogalum L. (Vogelmelk) is een bijzonder lastig geslacht door de enorme variatie en het verlies van belangrijke kenmerken in gedroogd materiaal (Kypriotakis et al. 2024). Dit verlies is een ernstige beperking bij het bestuderen van herbariummateriaal. In Europa neemt de soortenrijkdom van het geslacht vanaf het zuiden, waar tientallen soorten voorkomen, noordwaarts geleidelijk af. In Nederland zijn slechts twee taxa oorspronkelijk inheems, beide uit het *Ornithogalum umbellatum*-aggregaat, namelijk *O. umbellatum* L. (Gewone vogelmelk; synoniem *O. umbellatum* subsp. *umbellatum*) en *O. divergens* Boreau (Wijde vogelmelk; syn. *O. umbellatum* subsp. *divergens* (Boreau) Asch. & Graebn.) (Duistermaat 2020, Gadella 1972, Gadella & van Raamsdonk 1979; zie ook Bomble 2021). Daarnaast is een aantal soorten sinds lang verwilderd en ingeburgerd. In de Prodrum Flora Batavae noemt Vuyck (1916) *O. nutans* L. (Knikkende vogelmelk), onder meer met een verwijzing naar de vondsten van deze soort

door David de Gorter in de 18^e eeuw. *Ornithogalum brevistylum* Wolfner (syn. *O. pyramidale* auct. non L.) is in de vorige eeuw op diverse plaatsen in de duinen met fazantenvoer ingevoerd en vervolgens ingeburgerd. Duistermaat (2020) noemt daarnaast *O. pyrenaicum* L.; deze soort verwildert sinds het begin van de 21^e eeuw op diverse plaatsen in de duinen.

Tijdens de recente bewerking van het geslacht *Ornithogalum* voor het Nova Flora Neerlandica project ontstond twijfel aan de identiteit van de Nederlandse planten van *O. nutans* en na vergelijking van foto's constateerden we dat er wellicht meerdere nauw verwante soorten van deze soort in Nederland voorkomen. Dit korte artikel heeft tot doel de lezer opmerkzaam te maken op deze problematiek en duidelijk te maken op welke kenmerken gelet moet worden voor een goed onderscheid van de soorten. Eventuele bevindingen kunnen naar het emailadres voor de correspondentie gestuurd worden.

¹ De Ronde & Haveman – Onderzoeks- en adviesbureau voor Geobotanie en Landschap, Kerkstraat 19, 6671 AP Zetten, the Netherlands;
e-mail: rense.haveman@derondehaveman.nl;
iris.deronde@derondehaveman.nl

² Naturalis Biodiversity Center, Postbus 9517, 2300 RA Leiden;
e-mail: leni.duistermaat@naturalis.nl

Correspondentie: rense.haveman@derondehaveman.nl

Fig. 1. Een voorbeeld van Nederlandse planten in Park Sorghvliet, Den Haag, uit het *Ornithogalum nutans*-aggregaat die voorheen als *Ornithogalum nutans* L. (Knikkende vogelmelk) zouden worden geïdentificeerd, maar waarbij vanwege het lichtgroene middenveld aan de binnenzijde van de bloemdekbladen twijfel is ontstaan over de identiteit. Foto: Rense Haveman, 13 april 2021.

ORNITHOGALUM NUTANS EN O. BOUCHEANUM EN HUN HYBRIDE IN WEST-EUROPEESE FLORA'S

In [Hassler & Muer's \(2022\)](#) Flora Germanica zijn drie taxa uit het *Ornithogalum nutans*-aggregaat afgebeeld en beschreven: naast *O. nutans* ook *O. boucheanum* (Kunt) Asch. en de hybride van beide voornoemde soorten, *O. ×vigeneri* Ciferri & Giacomini. Ook in de nieuwste druk van de Belgische Flora ([Verloove & van Rossum 2023](#)) en de nieuwste druk van de Rothmaler ([Müller et al. 2021](#)) worden twee soorten, *O. nutans* en *O. boucheanum*, onderscheiden. In de Flora Gallica ([Tison & de Foucault 2014](#)) wordt alleen *O. nutans* opgenomen, maar in een belangwekkende opmerking onder deze soort wordt ingegaan op een taxon dat weliswaar onder deze naam in de handel is en verwildert, maar afwijkt van de sinds lang in het gebied van de Flora ingeburgerde *O. nutans*, onder andere in kleur en vorm van de bloemdekbladen. Hierover dadelijk meer. [Stace \(2019\)](#) en [Sell & Murrell \(1996\)](#) noemen alleen *O. nutans* voor de Britse Eilanden.

Het eerste dat opvalt bij vergelijking van de foto's van *Ornithogalum nutans* en *O. boucheanum* in de Flora Germanica is het verschil in kleur van de binnenzijde van de bloemdekbladen: wit of zo goed als wit bij *O. nutans*, wit met een groen middenveld bij *O. boucheanum*. De hybride is wat dit kenmerk betreft intermediair. Dit opvallende bloemdekkenmerk noopte tot het bekijken van foto's van Nederlandse planten van *O. nutans*, en hierdoor ontstond twijfel over de identiteit van veel Nederlandse populaties die onder deze naam bekend staan (zie bijvoorbeeld [Fig. 1 & 2](#)). De kleur van de binnenzijde van het bloemdek is echter een kenmerk dat in een deel van de geraadpleegde determinatiewerken

([Müller et al. 2021](#), [Verloove & van Rossum 2023](#), [Zahariadi 1980](#)) ontbreekt. Zoals hierboven al aangeduid, wordt het wel in de Flora Gallica genoemd ([Tison & de Foucault 2014](#)), maar de auteurs twijfelen of het in het geval van de Franse planten daadwerkelijk gaat om *O. boucheanum*, omdat een belangrijk kenmerk van deze soort in de Franse planten ontbreekt: een duidelijke tand aan de top van de lijst aan de ventrale zijde van de (afgeplatte) meeldraden ([Fig. 3](#)). Dit wordt door alle determinatiewerken genoemd als verschil tussen *O. nutans* (zonder tand) en *O. boucheanum* (met tand). [Tison & de Foucault \(2014\)](#) spreken het vermoeden uit dat het in het geval van de Franse planten zou kunnen gaan om een (gefixeerde) hybride.

[Verloove & van Rossum \(2023\)](#) vermoeden dat ook in België minstens een deel van de planten de hybride betreft. Volgens [Hassler & Muer \(2022\)](#) is in Duitsland een deel van de als *Ornithogalum nutans* opgegeven planten in werkelijkheid *O. ×vigeneri*. De foto van deze hybride in de Flora Germanica laat een plant zien die qua kleur van de bloemdekbladen tussen beide oudersoorten instaat. In de tekst wordt ingegaan op het kenmerk van de tand op de helmdraadlijst, die volgens de auteurs bij de hybride gereduceerd is tot een 'Stufe', een min of meer abrupt einde van het brede deel van de lijst, als een traprede of opstapje. Een foto ontbreekt helaas, dus helemaal duidelijk is dit niet. In [Fig. 3](#) hebben we dit, uitgaande van de foto's van de twee oudersoorten, proberen te reconstrueren en schematisch te tekenen.

Voor het overzicht hebben we een samenvatting gemaakt van de kenmerken die van belang zijn om de taxa uit het *O. nutans*-aggregaat te onderscheiden ([Tabel 1](#)).

Fig. 2. Bloeiwijze van een Nederlandse plant in Park Sorghvliet, Den Haag, uit het *Ornithogalum nutans*-aggregaat die voorheen als *Ornithogalum nutans* L. (Knikkende vogelmelk) zou worden geïdentificeerd, maar waarbij vanwege het lichtgroene middenveld aan de binnenzijde van de bloemdekbladen twijfel is ontstaan over de identiteit. Foto: Rense Haveman, 13 april 2021.

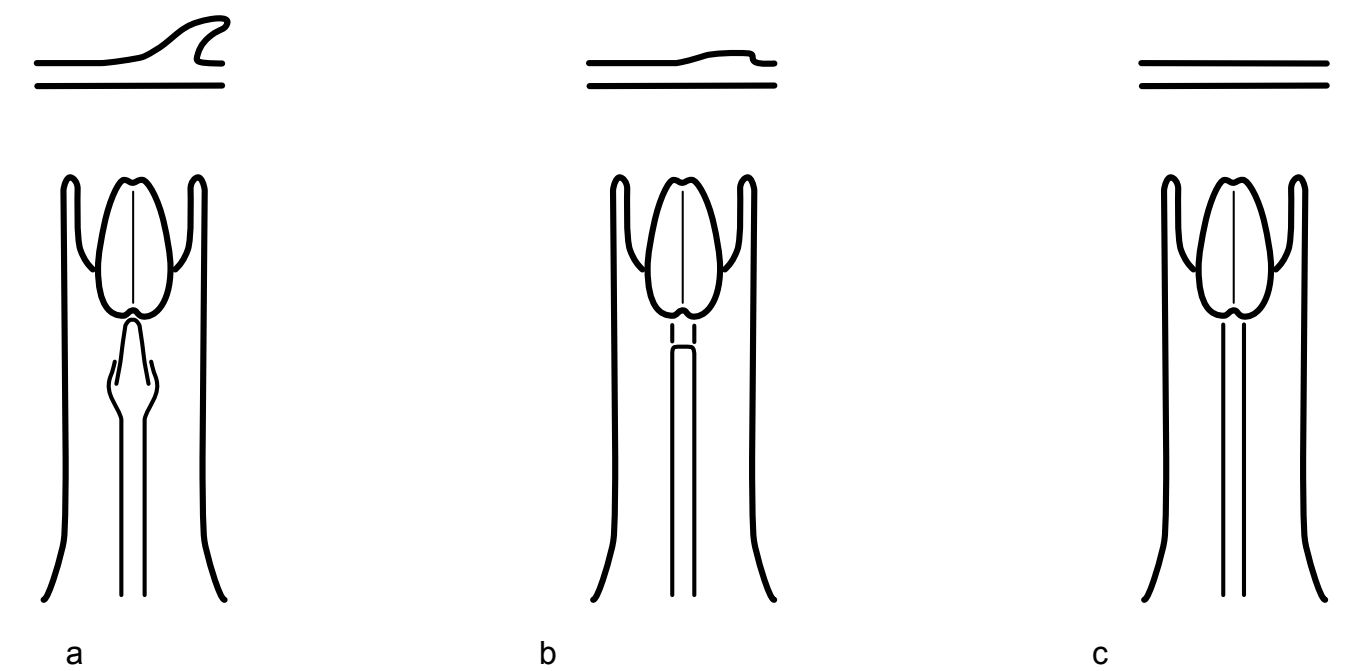

Fig. 3. Schematische tekeningen van de afgeplatte meeldraden van (a) *O. boucheanum* (Kunt) Asch. en (c) *Ornithogalum nutans* L. (Knikkende vogelmelk), met in het midden de meeldraad van de hybride (b) *O. ×vigeneri* Ciferri & Giacomini van deze twee soorten. Deze brede en tweetoppige helmraden zijn kenmerkend voor het deel van *Ornithogalum* L. dat ook wel onderscheiden wordt als het aparte geslacht *Honorius* Gray. Onder: de ventrale zijde van de hele meeldraden, boven: het bovenste deel van de lijsten in zijaanzicht. Bij (a) *O. boucheanum* is een tand aan de top van de lijst aan de ventrale zijde van de meeldraad duidelijk zichtbaar, terwijl die tand bij (c) *O. nutans* volledig ontbreekt. Bij de hybride (b) *O. ×vigeneri* is er geen echte tand aanwezig, maar eindigt de lijst aan de top min of meer abrupt, waardoor de overgang van de lijst naar de rest van het filament er uit ziet als een traprede of opstapje. Illustratie: Rense Haveman, naar foto's en beschrijvingen in de Flora Germanica (Hassler & Muer 2022).

ORNITHOGALUM NUTANS EN O. BOUCHEANUM EN HUN HYBRIDE IN NEDERLAND

Welke soort uit het aggregaat komt nu in Nederland voor? Op basis van foto's van *Ornithogalum nutans* uit Nederland die in omloop zijn, bijvoorbeeld op waarneming.nl, lijkt een belangrijk deel van de planten *O. boucheanum* of *O. ×vigeneri* te betreffen. Toch zijn er ook planten die veel wittere en bredere of stompere bloemdekbladen lijken te hebben. Het is opvallend dat dergelijke planten, die dus meer van *O. nutans* lijken te hebben, vooral in de klassieke stinsenmilieus lijken te staan, vooral in het noorden van het land. Voorbeelden hiervan zijn de Prinsentuin in Leeuwarden, de Dekemastate in Jelsum (Friesland) en 'Domies Toen'

bij de 15^e eeuwse Pieterskerk in Pieterburen (Groningen). Ook planten van Elswout bij Overveen (Noord-Holland) lijken erg witte bloemen te hebben. Zouden de vanouds bekende vindplaatsen *O. nutans* betreffen, en de nieuwe *O. boucheanum* en/of *O. ×vigeneri*? Iets dergelijks wordt in elk geval voor Frankrijk gesuggereerd:

“Les plantes anciennement naturalisées en Fr. sont identiques à celle de Grèce. En revanche, les cultivars nommés *Ornithogalum nutans* dans le commerce, capables de persister en parcelles abandonnées, en diffèrent nettement par leur port plus élané, par leurs tépales plus verdâtres et plus aigus ... Ces caractères rappellent la 2e espèce européenne du genre, *H. boucheanus* (Kunth) J. Holub [*Ornithogalum boucheanum* Kunth] ... ” (Tison & de Foucault 2014).

Tabel 1. Kenmerken van *Ornithogalum nutans* L. (Knikkende vogelmelk), *O. boucheanum* (Kunt) Asch. en hun hybride *O. ×vigeneri* Ciferri & Giacomini volgens de literatuur. Bronnen: [Hassler & Muer \(2022\)](#), [Müller et al. \(2021\)](#), [Verloove & van Rossum \(2023\)](#) en [Zahariadi \(1980\)](#).

Kenmerk	<i>Ornithogalum nutans</i>	<i>Ornithogalum ×vigeneri</i>	<i>Ornithogalum boucheanum</i>
Top van lijst op binnenzijde helmrad	ongetand	afgeknot/met 'trede'	getand
Kleur binnenzijde bloemdekblad	vrijwel wit	min of meer met groen middenveld	met duidelijk look-groen middenveld
Vorm bloemdekblad	min of meer stompe top	intermediair?	spitse top
Stijl tijdens bloei	langer dan vruchtbe-ginsel	intermediair?	even lang tot korter dan vruchtbegin-sel
Vruchtbegin-sel	breed ovaal tot bijna bolvormig	intermediair?	ovaal tot smal ovaal
Vruchtdoos	breed ovaal	intermediair?	smal tot breed ovaal
Ploidieniveau	hexaploid: 2n = 42	pentaploid: 2n = 35	tetraploid: 2n = 28

Controle van het herbariummateriaal in het herbarium van Naturalis in Leiden (L) bracht een aantal zaken aan het licht. Allereerst ligt daar meer dan een herbariumdoos met materiaal onder de naam *Ornithogalum nutans*, maar het meeste jonge materiaal dateert uit de jaren 1980. Slechts twee exemplaren zijn korter geleden verzameld, waarvan het jongste exemplaar dateert uit begin van de 21^e eeuw. Dit weerspiegelt een algemenere tendens van tegenwoordig om vondsten niet meer met materiaal te documenteren, wat in het licht van het hierboven geschetste te betreuren is. Ten tweede is aan gedroogd materiaal niet goed meer af te leiden welke kleur de binnenzijde van de bloemdekbladen heeft en ook is de tand of afknotting op de lijst niet goed te zien. Voor dit laatste moet het materiaal opgekookt worden, wat tijdrovend is. Dit is voor zes collecties gedaan en bij geen van de collecties is iets van een tand of afknotting te vinden. Of dit betekent dat het in alle gevallen om *O. nutans* gaat, of dat de kenmerken verloren gaan in gedroogd materiaal (zie de inleidende zin van dit artikel) is niet duidelijk. De conclusie is dat uit het materiaal dat verzameld werd tot de 80-er jaren van de vorige eeuw niet blijkt dat *O. boucheanum* in Nederland voorkomt. Gezien het verlies van kenmerken in gedroogd materiaal en de beperkte steekproef kan het echter ook niet met zekerheid uitgesloten worden.

Ondanks het sterke vermoeden dat ongemerkt een tweede en misschien zelfs een derde taxon in Nederland is geïntroduceerd, moet een definitief oordeel hierover uitgesteld worden. Voor een zekere beoordeling zijn gegevens over de eventuele aanwezigheid van de tand op de lijst aan de ventrale zijde van de helmdraad noodzakelijk, en daarvoor is aanvullend veldwerk nodig. Daarom onze oproep: onderwerp komend voorjaar de populaties van '*Ornithogalum nutans*' die je kent of tegenkomt eens aan een nader onderzoek, zodat duidelijk wordt welk taxon of op die locatie nu daadwerkelijk voorkomt. Wees er op bedacht dat er ook gemengde populaties voor kunnen komen!

Bloeiende planten waar iets aan die binnenste helmdraden te zien is, zouden zeer welkom zijn om te verzamelen. Belangrijk is om dan de bloemkleur goed te beschrijven, dus zowel buitenzijde als binnenzijde, omdat dit na drogen niet meer goed te beoordelen is. Foto's van de helmdraden (naar vruchtbeginsel gekeerde zijde) zouden ook zeer welkom zijn bij de waarneming. Waar de hybride vermoed wordt zou het goed zijn om ook naar

de vruchtzetting te kijken. Dit pentaploïde taxon zou theoretisch gezien steriel moeten zijn, maar in de literatuur wordt hier verschillend over gerapporteerd (Jäger 1989, Speta 2000).

LITERATUUR

- Bomble FW. 2021. *Ornithogalum angustifolium* (Schmalblättriger Milchstern) und *Ornithogalum divergens* (Spreizender Milchstern) (Hyacinthaceae) in zwei Regionen des westlichen Rheinlandes. *Jahrb. Bochum. Bot. Vereins* 12: 9–27.
- Duistermaat H. 2020. Heukels' Flora van Nederland, ed. 24. Noordhoff Uitgevers, Groningen / Utrecht.
- Gadella ThWJ. 1972. Some notes on *Ornithogalum umbellatum* L. and *Ornithogalum divergens* Bor. *Acta Bot. Neerl.* 21: 257–260. (<https://doi.org/10.1111/j.1438-8677.1972.tb00778.x>).
- Gadella TWJ, van Raamsdonk LWD. 1979. *Ornithogalum umbellatum* L. en *O. divergens* Bor. in Nederland. *Gorteria* 9: 273–277.
- Hassler M, Muer Th. 2022. Flora Germanica. Alle Fam- und Blütenpflanzen Deutschlands in Text und Bild. Band 1. Verlag Regionalkultur, Ubstadt-Weiher.
- Jäger EJ. 1989. *Ornithogalum nutans* L. und *O. boucheanum* (Kunth) Aschers. Heimatreal, synanthrope Ausbreitung und Lebensgeschichte. *Bot. Rundbr. Bez. Neubrandenburg* 21: 13–18.
- Kypriotakis Z, Tzanoudakis D, Antaloudaki E. 2024. *Ornithogalum christinae* (Asparagaceae): a new species from an offshore islet on the Cretan area (S. Aegean, Greece). *Nordic J. Bot.*: e04485. (<https://doi.org/10.1111/njb.04485>).
- Müller F, Ritz CM, Welk E, Wesche K. 2021. Rothmaler Exkursionsflora von Deutschland. Gefäßpflanzen: Grundband. 22. Auflage. Springer-Verlag, Berlin.
- Sell P, Murrell G. 1996. Flora of Great Britain and Ireland. 5. Butomaceae – Orchidaceae. Cambridge University Press, Cambridge.
- Speta F. 2000. Beitrag zur Kenntnis von *Ornithogalum* L. (Hyacinthaceae) in Oberösterreich. *Beitr. Naturk. Oberösterreichs* 9: 743–792.
- Stace CA. 2019. New Flora of the British Isles, 4th ed. C&M Floristics, Middlewood Green, Suffolk.
- Tison J-M, de Foucault B. 2014. Flora Gallica. Flore de France. Biotope, Mèze.
- Verloove F, van Rossum F. 2023. Flora van België, het Groothertogdom Luxemburg, Noord-Frankrijk en de aangrenzende gebieden (Pteridofyten en Spermatofyten). Plantentuin Meise, Meise.
- Vuyck L. 1916. *Prodromus Florae Batavae*. Vol. I (Phanerogamae et Cryptogamae vasculares). Pars IV. Monocotyledoneae. Nederlandsche Botanische Vereniging, Groningen. (*Ornithogalum* op pagina's 1830–1835).
- Zahariadi C. 1980. *Ornithogalum* L. In: Tutin TG, Heywood VH, Burges NA, Moore DM, Valentine DH, Walters SM, & Webb DA (eds), Flora Europaea. 5. Alismataceae to Orchidaceae: 35–40. Cambridge University Press, Cambridge.